

موسیقی نامه

(۷)

محمدتقی دانش‌پژوه

- کلیات: جامی، دارای رساله موسیقی او (گگ ۴۳۸ پ - ۴۴۶ د)
- * شماره ۱۳۳۱ بنیاد خاورشناسی تاشکند، نسخ محمد کاتب هروی در روز یکشنبه ۹۰۸/۱۴ در پایان دیوان نخستین (۵۴۹ پ) و با تاریخ ۹۰۸ در پایان نسخه، با چندین سر لوح و پیشانی، جدول زر و لاجورد، عنوان زر و لاجورد و زنگار، نوشته در متن و هامش، با مهر دارندگان نسخه مانند میرزا عنایه‌الله بن قاضی مولوی میرزا نعمه‌الله میرسیدی و فرهاد تیموری و قاضی القضاة میر بدرالدین پسر قاضی القضاة میر صدرالدین.
- از شواهد النبوة است تا شرح رباعیات که ۳۶ باب دارد، آغاز آن «بهترین مفتاحی که به آن کنوز سزایر گشایند».
- * نسخه دیگر از کلیات جامی، دارای رساله موسیقی (گگ ۴۲۶ پ - ۴۳۴، مورخ ۹۸۴ - ۹۸۶).
- فهرست نسخه‌های تازه فارسی و تاجیکی کتابخانه عمومی شجدرین در لنینگراد ص ۱۸۵ ش ۵۵۷/۱۶.
- * نسخه‌ای دیگر از این رساله موسیقی جامی در جنگی مفصل به اندازه وزیر در ۸۰۲ برگ دارای رساله‌های عربی و فارسی و منشآت فراوان که شاید بیش از صد بخش یا پاره‌ای از رساله و مقاله و بند در آن باشد در کتابخانه بنیاد خاورشناسی شهر باکو (بی شماره) در بر گهای ۲۵۴ ر تا ۲۵۸ ر آن دیده‌ام و خط نستعلیق مهر علی در صفر ۱۲۲۶ در برگ ۵۸۵ ر آن هم دیده میشود و به چلیپا و راسته نوشته شده است. گویا همین مهر علی این جنگ را فراهم آورده باشد.
- این رساله چنانکه در چاپ شده هم دیده میشود در دو قسم است نخستین آن در علم تألیف دوم در ایقاع و جنبه علمی دارد.
- کمال ادب الغناء: حسن بن احمد بن علی کاتب،
- بسیار عمیق و فلسفی در موسیقی و من تانیمی از آن را نتوانستم به دقت بنگرم و در آن جز به نام فارابی و ابن الطیب بر نخوردم. این کتاب را شیوا به فرانسه در آورده است.
- در فصل «فضل الغناء القديم» و آغاز فصل «فضل الصنعة» از احمد بن الطیب نقل شده است (ص ۴۳ و ۴۷).
- چنین است نموداری از فهرست بابهای آن چنانکه در آغاز نسخه آمده است:
- ۱ - الطرب

- ٢ - فضل الالخان
 - ٣ - معانى الالخان
 - ٤ - افعال الالخان
 - ٥ - فضل الغناء القديم وشرف تلك الالخان
 - ٦ - فضل الشعرا القديم
 - ٧ - فضل الصناعة
 - ٨ - خواص الالخان
 - ٩ - حالات الالخان
 - ١٠ - المشاكلة
 - ١١ - اسم الموسيقى
 - ١٢ - حدود النغم
 - ١٣ - مباني الالخان
 - ١٤ - الحروف المصوتة
 - ١٥ - تقرير الانفاس فى اللحن
 - ١٦ - الاوزان
 - ١٧ - ترتيب اللحن
 - ١٨ - نعت اللحن
 - ١٩ - وضع اللحن
 - ٢٠ - المواضع المعينة فى الالخان
- تا ميرسد به :

مايستحب اظهاره فى الغناء و بقية ادغامه	فى الضرب
الاستفتاحات	مايستحب ادغامه
الدخول فى الايقاع	الايقاعات
الاورار	السركات
صفة المغنى	اسماء الطرائق والقابها
صفات الحلق	شماثل المغنى وحر كانه
الزهرة والاقتضاء	ترتيب الغناء
الاشياء الملائمة للحلق	الامتنان
مقادير الالات وترتيب الدساتين واختيار الاورار	التهديب
	فايت الكتاب من حدوث الالخان وتغييرها وتكميل امرها
	الارشاد والاحتجاج فيما الدمن التقصير

آغاز : ثبت جمل ابواب الكتاب . . . الحمد لله مولى النغم و اهل الطول والكرم . . . لكل صناعة غاية من الكمال ومقدار من المنفعة يكون بتلك الصناعة اكمل وافضل فيجب ان يصرف الاهتمام الى تلك الغاية .

انجام : اذلم يقبل منى و انتظرت ظهور كتابك لاضحك به و هذا آخر الكتاب .

نسخ معرب روشن حسن بن يوسف بن ابي القاسم ملكى اشرفى در روز چهارشنبه ١١ محرم ٦٢٥ درسنجار .

در ص ع آمده است : « كتاب الموسيقى ومعناه كمال ادب الغناء تأليف الحسن بن احمد بن على الكاتب » .

محمد بن اسماعیل فیلوی اسرقی در صفر ۶۲۶ آنرا نقل نموده است. احمد بن حسن دانیسری در ۸۰۴ و کس دیگر در ۸۱۰ آنرا خوانده است، بندی به نظم از کاتب به عربی باپراکنده‌های دیگر به نظم و نثر در پایان هست.

در ص ع آمده که ابوبکر بن محمد طبیب در ۸۲۹ آنرا خوانده و در ۸۸۵ از آن کسی دیگر بوده که نتوانستم نامش را درست بخوانم و چنین است «یحیی بن الیک . . . (۴)» بایادداشت دیگری از «محمد بن عمر بن احمد بن ابی» با تاریخ ۹۳۵.

(ش ۱۷۲۹ روان کوشکو در طوقیوسرای، ش ۷۴۲۵ فهرست عربی ج ۴).
لهجات سکندر شاهی: ابن عمر کابلی، برای بهلول شاه، شماره ۵۱۸ مدراس، کامل (۱: ۵۳۱)، شماره ۵۱۹ مدراس (۱: ۵۳۲).

آقای نذیر احمد درباره همین «لهجات سکندر شاهی و لطایف نامتناهی» دو مقاله دارد به انگلیسی یکی در Indian history congress proceeding (سال ۱۹۵۳ ش ۱۶ ص ۲۱۹ و ۲۲۵) که من آنرا ندیده‌ام، دیگری در Islamic Culture (سال ۱۹۵۴ ج ۲۸ ش ۳ ص ۴۱۰ - ۴۱۷) و می‌نویسد که این کتاب بنام سکندر لودی پسر بهلول (۸۹۴ - ۹۲۳) که بیست و هشت سال پادشاهی کرده ساخته شده است، خود او دانشمند و سراینده و دوستار و نگاهبان ادیبان و دانشمندان بوده است. او را شعرها ایست با تخلص گل‌رخ و بندی از او دریازده سطر در ستایش از جمالی در مخزن افغانی هست. گویا در ترویج موسیقی پادشاه حسین شرقی جاوینپور دوستار موسیقی هند رقابت میکرده است. این کتاب را یحیی کابلی بنام او ساخته و در آن میگوید که «نام این نادره‌اللبیان را لهجات سکندر شاهی و لطایف نامتناهی نهاده‌اند زیرا که نجات ریاحین لطایف درین بستان به واسطه اعتدال بهار عدل این حضرت انتشار یافته است» نیز «اما بعد خادم دعا و ناشر ثابنده درگاه ازلی حماد نام مصنف عمر سماء یحیی الکابلی».

این کتاب ترجمه است از آثار هندی مانند سنگیت رتناگر، نرت سنکره، ادبهرت، سدها ندهی، سنگیت سمسیا سنگیت کلپتر، سنگیت متنگ، و ز اینها.

در هفت باب است هر یک چند فصل رویهم ۱۳۳ فصل.

۱ - سور ادھیایا = Sur Adhyaya در ۳۱ فصل

۲ - رگه ادھیایا = Raga در ۱۰ فصل

۳ - پار کیران ادھیایا = Parkiran در ۱۵ فصل

۴ - پرینده ادھیایا = Parbandah در ۶ فصل

۵ - تل ادھیایا = Tal در ۱۹ فصل

۶ - بد ادھیایا = Bad در ۵ فصل

۷ - نیریت ادھیایا = Nirit در ۴۷ فصل

در مقدمه آن پس از نیایش خدا و ستایش پیامبر و خلفا و پادشاه چگونگی تألیف این اثر و فهرست مطالب آن آمده است.

این کتاب یکی از کهن‌ترین رساله‌های فارسی در موسیقی هندی و نسخه تاگور هم از کهن‌ترین نسخه‌های آنها. در آن از زمان سکندر لودی آگاهیهای تازه‌ای بدست می‌آوریم و در آن از میان بهاوا و پسرش خواص خان شیفته موسیقی و دلاورخان و بهادر خان یاد شده است و در آن کلمه «بندگی» به جای «حضرت» بکار برده شده است.

مؤلف آنرا «این مختصر» خوانده است (گ ۱۹ ر) بخش بازپسین آن از برگ ۱۳۱ و پس از آن درباره رقص است با اصطلاحات هندی.

آغاز: شکر و سپاس بی‌قیاس پروردگاری را که گردن حماسه جان به طوق تعلق لحن

۱ - سرگذشت او در مرآت آفتاب‌نما (گ ۲۲۷ پ) هست و مرگ او در ۶۲۳ آمده است (دش‌پژوه).

و غنا آراست و اصوات مختلف ناموتلفرا برای موانست جان مشتاقان يك دگر مجانس ساخت
تا عاند دل و جان شان بر افنان و اغصان لسان شکر حضرت شان سرایند . . .

بدان که حکمای هند موسیقی را به زبان خود «سنگیت» خوانند و «سنگیت» سه چیز را
شامل است: یکی «گیت» یعنی سرود، دوم «باد» اعی سازها، سوم «زت» ای رقص رقصه.
و استعمال «سنگیت» مذکور به دو طریق می کنند: یکی «مارگ» دوم «دییسی».

نسخه این کتاب در کتابخانه تاگور در دانشگاه لکناو هست^۲ در ۲۰۶ برگ ۲۳ س
به نستعلیق خوش سده ۱۰ و نویسنده آن گویا رکن الدین نام دارد و به دو قلم اوست. در برگ ۷۵
آمده است که «نسخه اصل» است، در میانه افتادگی داشته و کامل شده است، در پایان در فصل ۱۸
باب هفتم ناتمام می ماند با اینکه باید ۷۷ فصل باشد (شماره آن P. 780S 1261 - ۴۵۶۷۳ است).
امیدواریم که آقای نذیر احمد خودشان این دو مقاله بسیار سودمند را به تمام و کمال
به فارسی در آورند و در مجلات ایرانی نشر دهند.

آقای اقتدار حسین صدیقی در مجله هندو ایران Indo Iran (۲۰: ۳ ص ۳۳ سال
۱۹۶۷) از مسند عالی میان بهو وزیر سکند لودی (۱۶۸۹ - ۱۵۱۷) گفتگو داشته و عبارتی
از لهجات سکندر شاهی که در آن از وی نامی هست آورده است (از روی گفتار آقای نذیر احمد)
همچنین او از مقاله خورشید نورالحسن در گزارش انجمن بیست و چهارم تاریخ سراسر هندوستان
(ص ۱۷۷ و ۱۷۸) درباره غنیة المنیة عبارتی اینجا نقل میکند.

در فهرست نسخه های اسلامی مدراس (۱: ۵۳۱ ش ۵۱۸ و ۵۱۹) همین لهجات سکندر
شاهی از «ابن عمر کابلی» و به فارسی دانسته شده و دو نسخه نشان داده شده همانها که یاد
کرده ایم: یکی در ۱۶۸ برگ ۱۵ س کامل به نستعلیق کهن، دومی هم کامل و بی تاریخ.
آغاز آن چنین است: عالی ترین نغمه که بلبلان خوش الحان گلشن فصاحت سرایند
[حمده] صانعی است که دست قدرتش پرده عدم از چهره گلرخان چمن وجود گشوده.

چنین است انجام آن: اوصاف شجاعت و سخاوت و دانش و عقل و دیانت در بخش چهارم
که قسم ابهوک است مندرج نماید.

عکس نسخه کتابخانه تاگور که در دانشگاه لکناو گذارده شده است (ش P 780 S 1261))
در کتابخانه هاروارد بوده و دیده ام در ۲۰۷ برگ است به نستعلیق فشرده و مؤلف آن را «ابن
مختصر» میخواند (۱۹ د) جدولها و رمزهای موسیقی هم دارد. برای شناختن نام مؤلف آن
بایستی دو نسخه مدراس را هم دید، این نسخه که ناتمام است و خوش هم نوشته شده است.

بخش بازپسین این نسخه (از ۱۳۱ پ و پس از آن) درباره رقص هندی است و گویا
در کمتر کتاب فارسی و عربی و ترکی و اردو به این تفصیل از این هنر بحث شده باشد. اصطلاحات
آن در این هنر همه به هندی است.

مجله فی علم الموسیقی: مولانا فتح الله شیروانی

در مقدمه نامی از او نیست ولی درص ع آمده است «رسالة فتح الله الشیروانی فی علم
الموسیقی، رساله در علم موسیقی از مؤلفات افضل المتأخرین مولانا فتح الله المؤمن الشیروانی».

به نام محمد بن مراد (۸۴۸ - ۸۵۰ و ۸۵۵ و ۸۸۶) در یک مقدمه (فی امور منها
حدالموسیقی وما احتوی علیه حده) و دو قسم (۱ - تألیف، ۲ - ایقاع) عنوان «مجله» در دوجا
آمده یکی در پایان و یکی هم در دیباچه بدینگونه: «مهذالیک فی هذه المجلة من نقاوة متو خاک
و صیابة متحرک فی علم الموسیقی . . . رتبت هذه المجلة فی مقدمة و قسمین» چند دائرة در آن
هست با اصطلاحات فارسی، شعرهای فارسی هم در آن دیده میشود و در ۶۷ پ آمده:

«خوش ست عمر درینا که جاودانی نیست . . .»

نیز شعری فارسی درباره «شش شعبه که موسوم به شش آواز است» (۵۵ پ دو بیت).

آغاز: الحمد لله الذي فضلنا على كثير من عباده المؤمنين و آتانا من كل شيء ان هذا لهو الفضل المبين .

انجام: فهذا آخر ما اردت ايراده في هذه المجلة والحمد لله اولا و آخر ا .

نسخ روشن درشت سده ۹ ، عنوان شنگرف ، جدول زر و لاجورد ، جلد تیماج تریاکی زرکوب ضریبی مقوایی بالولا (ش ۳۴۴۹ عربی طویقپوسرای ، ش ۷۴۲۸ فهرست) .

مجمع البحرين: شمس‌الدین ابراهیم محتسب ابرقوه که در سال ۷۱۱ ناگیر در سفر میگذرانده و به مشهد امام زین‌العابدین و برادر مالک اشتر پناه برده سپس به خانقاه شیخ الوری صدرالدین به وظایف اربعین پرداخته و پس از آن این کتاب را ساخته و در چاشت روز دوشنبه ۱۳ ع ۷۱۸ آن را نگاشته است . مأخذ او در آن کیمیاء سعادت است و فتوحات مکبیه و عوارف المعارف است .

عنوانهای مطالب و بندها «ای نفس» است و بحث سماع آن بسیار لطیف و دلپسند (ص ۶۰۰ - ۶۱۵) در آن يك فاتحه است در آفرینش (ص ۱۶) سپس هفت قسم :

۱ - وجود خلیفه در پنج باب : خلیفه ، روح که خلیفه است نام خلیفه یا پادشاه بدن ، خصایص آن ، مراتب آن (۴۳) .

۲ - مدینه و مساکن در پنج باب : مدینه جسم ، منازع و مکیده خلیفه در تسخیر نفس ، جنگ هوا و عقل ، سیاست ملکی و آداب ملوک ، دستور و قانون تدبیر ملک و سلطنت (۷۰) .

۳ - مستحق خلافت در پنج باب : چهار مستحق خلافت ، عدل ، وزیر ، فراست ، کاتب و کتابت و مکتوبات (۲۳۵) .

۴ - قضا و قدر و عمال مملکت و خراج و رسل و جنود و قوا در پنج باب : قضا و قدر ، عمال مملکت و اصحاب جنایات ، رفع جنایات و خراج به خلیفه یا رئیس اعظم ، رسولان و بیکان ، سیاست لشگر و لشگرکشان (۲۰۵) .

۵ - تدبیر حرب و تدبیر جیوش در پنج باب : تدبیر حروب و تدبیر جیوش ، دلایل غلبه بر اعداء و قواعد توحید و مقامات سالکان ، اغذیه روحانی ، خواب و بیداری و ممات و بعث و قیامت و بهشت و دوزخ و نعیم و عذاب ، اسرار و خواص و احوال و مقامات (۲۷۱) .

۶ - در سلوک در پنج باب : آداب و سیر اهل تصوف ، آداب خلوت ، اسرار خلوت ، سالک و راه و منازل مقصد سالک ، علم و معرفت به طریق عکس چگونه سالک را حاصل می‌شود (۳۹۳) .

۷ - سماع و معراج و نماز و مصطلحات صوفیان و نصیحتهای مستر شدان در پنج باب : حرکات سماع از زفره و صبیحه و وحیه و صعقه و دور ، عروج و انواع معارج ، نماز ، مصطلحات صوفیه ، وصیتهای .

مؤلف میخواهد که امور سیاسی و اداری را با عرفان تطبیق دهد و عرفان را به ساخت سیاست متداول در آورد . کتابی است بسیار سودمند و خوب و باید چاپ شود .

شماره ۱۲۲ DS پاریس (بلو ش ۱ : ۷۰ ش ۱۰۹) نستعلیق خوش ، ۷۶۳ ص ۱۹ س وزیر ، عنوان و نشان شنگرف ، با عبارتهای فارسی و عربی عرفانی و ادبی به نستعلیق ایرانی و به نسخ در آغاز و انجام ، از آن سعدالله بن حسین حسینی با خط و مهر او که گرداگرش «ناده علی» است در آغاز و انجام و این مهر در چندین جای دیگر هم است ، بامهری دیگر در آغاز گویا از محمد و هر دو مهر خوش خط است .

مجموع مشتمل علی جمیع نوبات و صوغ آلات الضرب و علیه عمل المغنین المغاربه فی صنعتهم الموسیقیة و جامعه هو الشیخ الحائک الاندلسی ثم التونسی ثم المغربی التصاویبی ولم یبق من

۲ - عکس آنرا به شماره Or 39201.53 E در کتابخانه دانشگاه هاروارد دیدم .

کتابشہ علی ترتیبہ الاصل وهو بترتیب الفقیہ الوزیر السید محمد بن المختار الجامعی الکبیر .
(فہرست رباط از لوئی پرونسال ص ۱۹۷ ش ۴۸۸ ، در کتابخانہ دانشگاہ لیڈن فہرست را
خواندہ ام) .

مجموع من الاغانی والانغام

در ص ع آمدہ است «دیوان شمس الدین الرملی فی علم الانغام» ولی ہمہ شعرها تنہا
ازاو نیست وازدیگران ہم درآن هست بلکہ آن مجموعہ ایست از سرودها با اصطلاحات فارسی
(برخی ہم تحریف شدہ) و عربی موسیقی با نشان دادن آہنگ ہر سرودی .

سرایندگان شعرها : شمس الدین ابن قطلو شا الرملی ، حمیدہ حلبی ، شمس الدین ابن
قطاشا ، شمس الدین ابن القواس ، حلبی بابلی ، شہاب الدین ابن القرداح ، القرقیان ، کمال الدین
ابن البارزی ، شمس الدین ابزاری ، زین غلام بن مفلح ، سید محمد الشاہ الطریف ، ابن عفیف
تلمسانی ، سید ابی الفضل ابن ابی الوفاء ، شمس منیر حلبی ، ابن غانم مقدسی ، سید علی بن ابی
الوفاء شمس الدین محمد الوفاء الشاذلی ، حسام حاجری ، بہاء زہیر ، قاضی ابن ہمہ اللہ ، اسکاف
علی ، ابن عطعط ، وزیر ابن عزلة ، تقی سدوجی ، ابن مکانس ، شمس الدین ابن الباعونی ،
عبدالعزیز المحموی ، سلطان احمد ، نجم الدین ابن اسرائیل شیبانی ، سید علی بن سوندن ، عثمان
حریری ، ابن الشافعی ، صفی الدین عبدالعزیز بن السرایا الحلی .
درآن آمدہ است :

۱ - «معرفة البحور السطعشرة لصفی الدین عبدالعزیز بن السرایا الحلی» (۱۰۲ پ -
۱۰۳ د) کہ درباره نغمہا است بہ نظم عربی بایک دائرہ در آہنگها با نامهای فارسی آنها (۱۰۳ پ -
۱۰۴ د) .

۲ - منظومہ ای بہ عربی درباره مقامها و آہنگها (۱۰۴ پ - ۱۱۰ ر) بدینگونہ :
الحمد لله رب عالم بما ملکوتہ واما بعد فاتہ قال الشیخ الامام العالم الکامل الفاضل الرئیس مولا
جهانگیر سمرقندی قدس الله روحه ونوضریحہ .

الامام العالم الفاضل الرئیس	فیما انتقل من الشیخ
مولا جهانگیر سمرقندی	شیخ الحکماء والاطباء
ثم ان الشیخ الامام العالم	وهو اول من صنف الانغام
اوضح ذلك مبینا وقال	الکامل الفاضل العلامہ
الاربعۃ اصول وهي	اما بعد لتعلم
نیئہ تکمئہا وذلك الاثنا	اصل الاصول ثم التما
فهو آوازاات الاثنا عشرۃ	عشر الاصل والست آوازاات
شعبۃ فهو شعب الاصول	اصل ثم الاربعه وعشرون
ثم الاثنین و اربعین	والاوازاات
	مقام وذلك شعب الشعب
الیگاہ هو اصل	قال واما بعد فان
ابو الراست	الاصول لانہوا
المقامات والشعب	والراست ابوسایر
ثم العراق	واولها الراست
فالعراق طبعہ تراپی	فالراست طبعہ ناری

اين يکي گويا از فارسي ترجمه شده واصطلاحات بيشتري فارسي است . پس از اين سرودهها است مانند پيش از قاضي شهابالدين ابن عرب شاه وسيد علي بن سودون .

آغاز : بسمله . قال الشيخ الامام العالم الكامل الفاضل الرئيس العلامة شمس الدين ابن قطلوسا الرملي وقال من نعمة الحسيني

يمدح النبيز العدنانى
انجام : وقال ايضاً :

يا بيتنا ليس تحافان غبت افاعنك ما انت وحدك انا خليت فيك جنك
و دهنگ ابن الزنا بعمل عليك دهنگ ارجع اجي لك وقل افو على ودنك
تم المجموع المبارك بعون الله تعالى و منه و هباته وهو يوم السبت عاشر ذى الحجة (تاريخ سال را پاك كردند).

* شماره ٥٩١ عربى مونيخ ، نسخ شكسته شده ١١ ، عنوان ونشان شنگرف ، از آن محمد حلبى و سيد احمد بن حاج عبدالعزيز العبي (؟) حنفى القادري الاحمدى درج ١١٠٥/٢ و حسين بن مصطفى شهير به كريم ازرقى در ١١٢٢ ، آن را شرف الدين وسليمان بن حاج رمضان ابن الخطيب در ١١٢٨ خوانده اند .
مجموعه داراي سه رساله :

١ - القول الشافى على النظم الوافى للشيخ الشربنلالى از شاگردن شيخ عمر بن عبدالقادر در ٩ محرم ١٠٤٨ .

٢ - ارجوزة الانغام در ٥٦ بند با شرحش هردو از شيخ جمال الدين عبدالله ماردىنى .
٣ - فصل فى ذكر الانغام واصولها از استاد عبدالقادر با دو جدول موسيقى ، گويا از روى آثار عبدالقادر مراغى سروده باشد (٤٨ گ ١٧ س ، ش ٩٢٦) .
٤ - رساله فى علم الموسيقى كه به درخواست شيخ عبدالله كفسوسى درسه باب ساخته شده است :

١ - فى معرفة الابراج .
٢ - فى معرفة المناصفات اللاتنى بين الابراج .
٣ - فى المركبات .
در پايان آن جدول موسيقى است .

نسخه از سده ١٢ است و در محرم ١٢٩٦ از آن محمد صادق بن شيخ سعدى عمري بوده است در دمشق ، در ١١ برگ ١٧ س (ش ١٢٩٠) .

ش ٩٢٦ بيروت در ٨٤ برگ ١٧ س (فهرست نسخه هاى خطى لبنان ص ١٠٧ ش ١٢٧) .
مجموعه شماره ٩٢٦٤ بنياد خاورشناسى تاشكند

(فهرست آنجا ٨ : ٢١٥ ش ٥٧٩٢ و ٥٧٩٣ نيز ١ : ٣١٧ ش ٧٢٣ و ٧٢٤)
١ - در بيان دوازده مقام ويست و چهار شعبه ، اول مقام راست و آن دو شعبه دارد : مبرقع و پنج گاه . . . در بيان شش آواز : اول كوشت . . . ششم شهناز (به نسخ در ١٠ س از سده ١٢) .

در مجموعه ٩٠٤٤ تاشكند هم «رساله در بيان دوازده [مقام] و بيست و چهار شعبه و شش آواز» هست در ٢ ص .

٢ - نظم مولانا كوكبى در بيان دوازده مقام

ز راه راست گر آهنگ میکنی به حجاز
 ز اصفهان گذری جانب عراق انداز
 به ناقه زنگوله در پرده رهاوی بند
 به بوسلیک حسینی صفت برار آواز
 مشو بزرگ ز روی نیاز و کوچک باش
 در آن مقام به عشاق بی نوا پرداز
 گوشت ماء و کردانیه چو برخوانی
 نوار پرده نوروز سلمک و شهناز
 به گوش جان شنو از کوکبی که کرد اورا
 به چار بیت ده و دو مقام و شش آواز

۳ - دوازده مقام درسیزده بیت ، بدینگونه :

مقام اندر عدد هشت آمد و چار
 دو شعبه هر مقامی راست ناچار
 مقام راست گنج رنج گاه است
 مبرقع لازم چون پنج گاه است

مقام کوچک اردانی توانی
 که در رکب و بیانی بیت خانه
 (این سه بیک خط و دومی و سومی در یک صفحه و چلیبا).

۴ - ترهة القلوب : حمد مستوفی قزوینی

(نستعلیق ابن قطب الدین احمد در ۱۴ ع ۱۰۲۶/۲ در شهرک زندگی بخارا ، باسارلوح
 وجدول لاجورد و عنوان و نشان سنگرف) (فهرست ۸ : ۶۵ ش ۵۶۵۵) .
 مجموعه ، نستعلیق سده ۱۰ ، عنوان سنگرف ، وقف محمود خان بگواهی احمد شیخ زاده
 مفتش اوقاف حرمین ، جلد تیماج تریاکی ضربی مقوایی بالولا ، ربعی (ش ۲۷۳۵ ایاصوفیا
 درسلیمانیه) .

۱ - مختصر در علم حساب : محمود هروی یاهیوی زنده در نیمه دوم سده نهم ، در یک
 مقدمه و دو مقاله (۱ پ - ۲۰ ر) (منزوی ۱۶۵ - استوری ۲ : ۹) .
 آغاز : بعد از سیاس و ستایش حضرت پروردگار . . . چنین گوید . . . محمود بن محمد
 بن قوام القاضی الوالشتانی المشتهر بمحمود الهروی . . . که در بعضی جماعتی متعلمان . . .
 به استفادت علم حساب میل نمودند . . . جهت التماس ایشان این مختصر را به حسب اقتضای وقت
 و حال برسییل ارتجال املا کرد و بنای این مختصر بر مقدمه و دو مقاله نهاد .
 (نخستین در هفت باب و دومی در پنج باب) .

انجام : و این است مطلوب از قسمت شش ثلثان برده جزو از یازده جزو والله اعلم .

۲ - ترجمه ادوار ارموی گویا از همان والشتانی ، در پانزده فصل .

آغاز : بسمله . و به نستعلیق . حمدله . صلاه . اما بعد بدان در تاریخ سنه خمس و سبعین
 و ثمانمائه بود که در خط مبارک اسطنبول بادوستی که واقف نعمات و ابعاد بود طریقه مصاحبت
 افتاد از این فقیر التماس کرد که ادوار خواجه صفی الدین عبدالمؤمن . . . از برای ما فارسی
 سازید . . . و آن مبنی است بر پانزده فصل . . . فصل اول در بیان نغمه [و] حدت و ثقل . نغمه
 صوتیست در رنگ کننده که مخرج سبب و وتد و فاصله است بر وجهی که ملایم باشد .

انجام : التاسع ١ يه يبب بي لب بي ح

٢ ٢ ٢ ١ ١ ٣ ١

ولنكتف بهذا القدر في هذا الفن ونختم الكتاب والله اعلم بالصواب .

مجموعه ، نسخ سده ١٢ ، از آن محمد بن انجو مصطفی صما قوی در ١١٦٣ ، بی (سرز Serez ٣٨٧٢ در سلیمانیه) .

١ - شرح تیسیرالدافع لله اهیه فی علمی المعروض والقافیة ، شارح علی بن ابراهیم (نوشته محمد بن مصطفی) .

٢ - اوزان و بجزور ترکیه و فارسیه درسه بیت فارسی .

٣ - فی علم المقامات (راست عشاق نوا . . . والاوزان) به ترکی در تعریف مقامات باعنوانها و نامهای فارسی مقامات (نسخ ترکی ، ٣٤ پ - ٣٦ ر) .

٤ - شرح عروض الخرزجیة للغرناطی .

٥ - شرح فوائد الوافیة فی علمی المعروض والقافیة للحفناوی (نسخ مؤلف در آغاز صفر ١١٣٧) .

٦ - كشف الساتر عن مهمالات الدوائر ليويسف الحفناوی .

٧ - الكافي في علمی العروض والقوافي .

٨ - الراسره الشافيه فی علمی العروض والقافیة لعبدالله الخرزجی ضياء الدين اللاندلسی .
مجموعه ، نسخ ، ٣١٧ گ ، خشتی جلد تیماج تریاکی ضربی مقوایی بالولا ، از آن علی محمد بن عبدالله بن ابراهیم (ص ١٧١) .

(ش . ٢١٣ عربی ، ش ٧٤٢٩ فهرست طویقپو سراي) .

١ - « کتاب فی معرفة الانعام والهنک والطرب » (ص ع) (ص ١ - ٦٥) در چند باب است ، با عنوان الهنک الاول .

آغاز : کتاب فیہ الرتب والمراتب کتاب الطرب المسبب الی کل السبب .

انجام : فهذا الاصول والفروع وما يتعلق بشرح هذه الاثنی عشر والستة والله اعلم .

٢ - ارجوزة فی شرح النعمات : جمال الدين ابو محمد عبدالله ماردینی شافعی (میانہ ش ١ ص ٥٦ - ٦٠) .

٣ - کتاب النعمات : محمد ذهبي ابن الصباح (٦٧ - ٨٥) به نظم سپس نثر با عنوان : فصل فی شرح النعمات . . . ، فصل لاحمد الجفناوی تلمیذ صفی الدین العواد (جدول است) .

آغاز : الحمد لله الکریم الوهاب . . . نعمات و ضروب . . . وتواتر الضروب .

٤ - المیزان فی علم الادوار والاوزان : (٨٥ - ١٢٣) در هفت باب ، با ستایش از ادوار ارموی و فوائد الزمان فی علم الالحان شرف الدین ابن العلاء علوی حسینی بغدادی .

آغاز : بسمله و کفی الحمد لله الذی شرف الانسان .

انجام : من لایعیب فیہ و علا .

٥ - ارجوزة فی الموسیقی : (١٢٣ - ١٢٥)

آغاز : بسمله . حمدله . صلاه .

و بعد فاسمع یا صحیح الفهم

فیها موازین الکلام المنتظم

و وزن زخمت الضروب فی النغم

٦ - پراکنده های نثر و نظم عربی (٢٥ - ١٢٩) .

٧ - اقوال و اشعار منتخبة من اقوال المتقدمین (١٣٠ - ١٦٢) .

٨ - ارجوزة فی الموسیقی (١٦٣ - ١٦٦)

آغاز : الحمد لله و لسی الحمد

هادی الرار السبیل الرشید

یا راغباً فی حصر انواع النغم

خذه مبینا و اضحامت العلم

انجام : ثم الصلاة بعد حمد ربى
٩ - دائرة موسيقى به عربى بانامهاى فارسى (١٦٨ - ١٦٩) (تا اينجا به خط سده ١٢)
١٠ - الرسالة الشرفية : ارموى (١٧١ پ - ٢٧٩ ر) (به نسخ ش ١١) .
انجام : وليكن التأليف اولاً فى الموجب الثانى على هذا المثال (سپس جدول موسيقى
است) .

١١ - الادوار : ارموى (٢٨٢ ر - ٣١٧ ر) .
نسخ ٨ ج ٧٢٦/٢ ، عنوان ورقم شنكرف ، آنرا محمد بن ابى بكر غيدى در ١٥ صفر
٩٧ [٨] (سبع تسعين ثمانمائة؟) خوانده وديگرى كه ميگويد آنرا خواندم وچيزى از آن
درنيافتم .

مجموعه ، به يك نسخ ، باسرلوح ، جدول زر ولاجورد ، ربعى ، جلد تيماج سرخ
زرکوب .

(طوبقپوسراى ش ٢٠٦٩/١٩٥٨ EH امانت خزينه سى) :

١ - رساله موسيقى (١ پ - ١٩ ر) در آن ياد شده است ازصفى الدين و ناصرالدين
فارابى وكمال الدين طوسى وشيخ شهاب الدين وابن سينا وجلال الدين خوارزمى وعلاءالدولة
والدين على شاه وعبدالعزيز کرمانى وشمس اصفهانى وجلال الدين ششتري ومحمد لالاي مصرى
وعبدالقادير مراغى .

آغاز : حمد بى پايان اول سبحان وديانه .

انجام : قرار ويره تقسيم كلييات تمام اولدى م

٢ - «ذکر ادوار قديم روايت اولتور . . . عراق قرار ايدر» (١٩ پ - ٢٢ ر) .

٣ - تدقيق وتحقيق : سيد عبدالباقي دده نصيرالدين پسر سيد ابوبکر دده افندى
مولوى (٢٣ پ - ٤٠ ر) در شرح مقامات است .

آغاز : حمد بى غايه وشکر لانهايه خداى متعاله کر .

انجام : نسه لر مناسب در .

٤ - رساله ديگر در مقامات ازهمان مؤلف تدقيق وتحقيق وبنام سلطان سليم بن مصطفي
بن احمد .

آغاز : سپاس ومنت بى حد برخداى تعالى .

انجام : هميتله ايلسون هر بارا احياى هنر .

(سوده مير حافظ احمد عزت خزينه همايون سنه ١٢١٦) .

مجموعه ، نستعليق ١٠١٤ به يك خط درهمه شماره ها ، عنوان شنكرف ، ١٥٨ گ ١٩
س ربعى ، از آن محمد صالح طبيب ، باوقف نامه مصطفي عاطف افندى درص ع ، جلد تيماج
ترياکى ضربى مقوايى بالولا (ش ١٥٩٨ عاطف افندى) داراى :

١ - الرسالة الشرفية : صفى الدين عبدالمؤمن ارموى (١ پ - ٧٥ پ) ، با شکل و اقسام
وتر) .

درپايان آمده است : «فليكن هذا القدر كافيا فى علم التأليف . تمت الرسالة الشرفية
من تصانيف المولى المعظم وحيد الدهر فريد العصر نادر الزمان ونور الاوان صفى الملة والدين
عبدالمؤمن يديم الله تعالى معاليه وذل اعاديه بعون الله وحسن توفيقه» .

هكذا صورة خط من سوده فى زمان المصنف وقرأه عليه فى تاريخ سنة ثلاث و تسعين
وستمائة . وقد فرغت من تحريره فى شهر سنة ١٠١٤»

٢ - هذا ما استخرجه كاتب المنتسخ عنه الذى نقله منه العالم عبدالعزيز الغفارى
الكاشانى ، رحمه الله ، وهو تحصيل اقل عدد ينقسم بالانقسامات المفروضة للوتر المفروض فى
هذه الرسالة بحيث يصح منه كل نسبة مذكوره فيها بلا وقوع كسر . . . اعنى نسبة المثل والتسع

تقریباً» (۷۵ پ - ۷۷ پ).

درست مانند آنچه که در مجموعه ش ۵۴۵ م کتابخانه ملی تهران می‌بینیم .

۳- الادوار: ارموی (۷۸ پ - ۱۱۰ ر)، نوشته ۱۰۱۴ از روی نسخه خوانده شده بر ارموی درباره آنچه که در دیباچه آمده است که کسی مرا به نگارش این کتاب فرمان داده است (امرنی من یجب علی امتثال او امره) در هاشم چنین نوشته شده: «الذی امره کان المولی العظم استاد البشر نصیر الملة والدين الطوسی، قدس الله روحه العزیز».

پیدا است که از روی نسخه ش ۵۴۵ م کتابخانه ملی تهران نوشته شده است .

۴- سلطانیه: نجم‌الدین کوی گویا کاشانی^۳ (۱۱۰ پ - ۱۱۹ ر) بنام عبیدالله خان

اوزبک در دوازده مقام:

۱- در شرف علم موسیقی .

۲- در بیان معنی موسیقی و تعیین موضوع آن .

۳- در تعریف نغمه .

۴- در تعریف بعد و جنس و جمع .

۵- در بیان و تعداد پرده‌ها .

۶- در نسبت آوازاها و منشعبات .

۷- در بیان مرکبات .

۸- در تعریف نقره .

۹- در تعریف ایقاع .

۱۰- در ادوار الضروب .

۱۱- در تقسیم تصنیف .

۱۲- در بیان اقسامی که به جهت اصول از هم ممتازند .

خاتمه در رعایت حالات تعیین اوقات و تأثیر نغمات .

آغاز: رساله کوی گوی در علم موسیقی . بسمله . حمد بی حد حکیم کارسازی را که سازگاری عشاق به نوای ثنای اوست . . . و بعد این چند سطر است مشتمل بر معرفت اجزاء و ارکان تصنیف و احوال عوارض آن مرتب بر دوازده مقام و خاتمه موشح به القاب همایون . . . خسرو غازی عبیدالله خان .

انجام: و آوازه‌های مایه و سلمک نیز همین تأثیر دارد و هوالمؤثر والیه المصیرانه علی مایه‌اش قدیر (منزوی ۳۸۹۸).

ای مانده پس پرده ز نقاش ازل

آوازه بلند کرده در بحث و جدل

خواهی که درین پرده ترا راه دهند

بر قول منه اساس بیش از عمل

تمت بعون الله تعالی . . . اصحابه (بهمان خط)

۵- ترجمه ادوار ارموی که گویا در سبزووار در روز شنبه ۲۳ ذ ق ۸۳۹ ساخته شده است. (۱۱۹ پ ۱۴۷ پ) مانند ش ۸۳۱/۲ ملک مورخ ۹۸۴ (منزوی ۳۸۹۱)، در برگ ۱۱۹ ر آمده است: «کتاب الادوار فی معرفة النغم والادوار لصفی‌الدین عبدالؤمن بن فخر الخوئی الارموی طاب ثراه» در هاشم ص ۱ آمده است: «و چنین منقول است که آن فرمایندده حضرت علامه العلماء

۳- در هاشم ص ۱ آمده است «در کاشان جماعتی از نسل کوی گوی هستند ظاهراً آن بزرگ نادر العصر از بلده طیبه کاشان بوده است» همچنین در ص ۲۱۰ ش ۵۴۵ م کتابخانه ملی تهران آمده است: «کوی ظاهراً کاشی بوده چرا که یک قبیله‌ای در کاشان هستند که هر یک از مردان ایشان مشهورند به فلان کوی . والله اعلم».

خواجه نصیرالدین محمد طوسی بوده».

از این عبارت هم برمیآید که ارموی ادوار را به دستور خواجه طوسی ساخته است.
آغاز: بسمله بعد از سپاس و ستایش حق جل و علاو درود پاک مقدس بر روان پاکان
و گریندگان... آنست که فرموده است مرا کسی که امتثال او امرش و تیمن جستن به سعی در
مرادهای خاطرش بر من واجب است تا مختصری در شناختن نغمه‌ها و نسب ابعاد آن و ادوار ایقاع
و انواع آن برای وی وضع کنم.

انجام: بس برای این قدر که گفته شد کفایت کنیم و کتاب را ختم گردانیم والحمدلله اولاً
و آخراً والصلوة علی نبیه ظاهراً و باطناً و فرغ من تکمیله یوم السبت الثالث والعشیرین من ذی القعدة
الحرام درت بر کتبه سنة تسع وثلثین وثمانمائة هجرية بیلده سبزوار حماها لله عن الاخطار.
۶- موسیقی منظوم گویا از کوکبی، (۱۴۷ پ) در سیزده بیت (منزوی ۳۹۲۱).

آغاز: مقام اند عدد هشت آمد و چار

دو شعبه هر مقامی راست ناچار

انجام: رهاوی شد به نوروز عجم را

به نوروز عرب برد از دل آرام

۷- موسیقی منظوم از کوکبی، در پنج بیت، (۱۴۷ پ).

آغاز: ز راه راست چو آهنگ می کنی به حجاز

ز اصفهان گذری جانب عراق انداز

انجام: به گوش جان شنو از کوکبی که گردادا

به بیست چار و ده و دو مقام وشش آواز

۸- رباعی در موسیقی (۱۴۷ پ).

عشاق مرا قد حسینی است چو راست

در پرده بوسلیک رهاوی و نواست

تا هست بوسلیک و حسینی مقام راست

عشاق ز زنگله در اصفهان نواست

بیت دوم در نسخه ملی تهران چنین است:

چون گشت بزرگ در صفهان و حجاز

زنگوله عراق کوچک اندر برماست

همانکه پس از این در این نسخه آمده است (منزوی ص ۳۹۲۲ دوبار)، ش ۶-۸ در مجموعه
۵۴۵ م ملی هست.

۹- موسیقی منظوم در ده بیت بایک حاشیه (۱۴۸ ر).

انجام: گفتم صنما نمای گردانیه را
ماهور بگرداند و شهناز کند

۱۰- رساله ماندی یا بندی در موسیقی که تاریخ افسانه‌ای موسیقی در آن آمده و هر یکی

از نواها به پیامبری نسبت داده شده است، در آن از خسرو پرویز و خلفا و فارابی یادگشته و گفته
شده که «این کمیته در میان دایره شش آواز مذکور ساخت و آوازا هر یک به... و مقام که خود
ایشانست علم افراخت».

چنین است این بند «مخفی نماند که آنچه این کمیته فقیر از [ر] مزی طباطبایا تتبع
نموده آنست که علم موسیقی از حضرت ادریس به ظهور آمده... تا مغلطه نخورند» (۱۵۰ پ -
۱۵۱ ر).

۱۱ - بندی دیگر گویا دنباله آن یکی (۱۵۲ پ - ۱۵۴ پ).
 بدینگونه: «دیگر آنکه استادان در تعبیر نغمات نموده‌اند... مشروط به اصول که مشروع باشد بمنه وجوده».

در آن آمده است: «ای فقیر دور هر يك از اصول بیست و چهار گانه بر ظاهر دائره شرح دارد هر دو اصول چند نقره است و مرکب از چند جزو سبب و وتد و فاصله» با عنوان «در اصول ضروب». در آن یاد میشود از ارموی و عبدالقادر مراغی و استاد علی شیبایی (ستایی) اصول خفیف، استاد علی ربایی اصول چهار ضرب، استاد تن پرور اصول اوسط، استاد روح پرور اصول برافشان، مولانا حسن عروسی که اصول رمل آورد تا عبدالقادر آمد و آن را کامل کرد، حافظ ادوار قزوینی که در «نادعلی» چیزی غیر مکرر بست».

۱۲ - بندی دیگر از رمزی طباطبا (۱۵۵ پ - ۱۵۸ ر) بدینگونه:
 «فصل در اختصاص آهنگها با کواکب سبعة. متقدمین گویند که زنگوله و نوا منسوبات زحل اند...»

فصل در استخراج پرده‌ها...
 (فصل) در بیان آنکه هر يك این تصنیفات چه نام دارند...
 (فصل) در بیان آنکه هر اقلیمی از کجا تا کجا است و منسوب به کدام آهنگ است و کدام نغمه...»

انجام آن: بلغارست سکان آنجارا به قول متأخران عشاق و زنگوله مناسب است و بدقول متقدمین راست و عشاق. تم بالخیر، تحریر افي سنة ۱۰۱۴.

در فصل سوم آن آمده است: «عبدالقادر گیسوی معبر را که عمل است در اصول ترکی ضرب بسته و استاد محمد موزه دوز کلیات دوازده مقام و شش آوازه و بیست و چهار شعبه را در اصول سماعی بسته... این بود دوسه کلمه که خادم فقراء رمزی طباطبا ادا نمود و از برای فتوحات متبدیان ابواب این به نوعی که دانست توانست گشود».

مجموعه، نستعلیق، عنوان و نشان شنگرف، باسرلوح، وزیري، از آن حسین بن ابراهیم اصفهانی با خط خوش نسخ و نستعلیق او درص ع باپراکنده‌های دیگر در همین جا، نسخه در ۹۶۵ از آن دیگری بوده که نامش را پاک کرده‌اند (همین جا) (ش ۳۶۶۱ فانتج در سلیمانیه).

۱ - الادوار: ارموی (نستعلیق او حدین اسعدین بهرام مستوفی بیهقی در ۲۱ رمضان ۸۲۴، ۱ پ - ۱۹ پ).

پس از این در ۹ س بهمین خط چنین آمده است: «بدانکه اوتار عود چهار نهادند... متناسب بود»، این بند درباره عود است.

۲ - کتاب فارسی في فن الالحان (ص ع، بهمین خط، ۲۰ پ - ۴۲ پ) پس از این عنوان زیر سطر آمده است: ناظمه السيد حسين بن علي الحسن الحسيني اليزدي، نقلت عن خطه.

اصول الموسیقی^۴ بالادوار سمیت

و کل من الادوار اجر و اله اصلا

۱
 فعشاق^۵ عند القوم دائرة اولی

۲
 نواید بوسلیک کر راست سیم اولی^۷

۴ - روی سطر آمده است: «اصول الآواز اثني عشر».
 ۵ - در هامش آمده: «غير منصوص للعلمية والمعجمة».
 ۶ - بالای سطر: «ای الدائرة الرابعة عشر»

٥
عراق غداطس اصفهان يكون مد

٧
وطن كان زير افگند عين والى على^٨

٨
وزنگوله هم اضحى وهس كان راهوى

١٠ ١١
حسينى حجازى حسن وند ذلك المملى

٩
فادوار كل يز على ما افادهها^٩

الخوئى عبدالمؤمن المدرة الاعلى^{١٠}

این عبارتھا گویا نرساندکه مؤلف رساله سید حسین یزدی باشد بلکه او سراینده این ابیات است ولی در فهرست برگه ای کتابخانه چنین پنداشته اند .
پس از این در همین جا آمده است :
اسماء نغمات ذی الکل مرتین به اصطلاح حکمای یونان که به عربی ترجمه کرده اند :

تقیید المفروضات	تقیید الرئیسات	واسطة الرئیسات
٢	ب ج د	و ر
حادثة الرئیسات	تقییلة الاوساط	واسطة الاوساط
ح	ط د ن ا	ن ب یح بد
حادثة الاوساط	اوسطى	تالثة الوسطى
ی بو س	ح	یط ل ک کا
تقییلة المنفصلات	واسطة المنفصلات	حادثة المنفصلات
س کح کد	که لو کو	لحج
تقییلة الحادات	واسطة الحادات	حادثة الحادات
کط ا لا	ل ب ل ح ل د	له

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

- ٧ - هامش : «ای هذا اولی باصطلاحهم» .
٨ - هامش : «ای الذى هو اعلى من زير افگند وهى بزرگ» .
٩ - زیر سطر : «ای من هذه الاثنى عشر» .
١٠ - زیر سطر : «رئيس القوم وافضلهم واعقلهم» .